Idiomaticitatea şi expresiile idiomatice în italiană şi română

Alina PODARU*

Key-words: *idiomaticity, pure idioms, phraseology, metaphor*

1. Consideraţii introductive

Domeniu în curs de definitivare, în care nu există încă un consens în ceea ce priveşte obiectul de studiu ori terminologia specifică, frazeologia are de clarificat, printre altele, şi statutul expresiilor idiomatice în rândul unităţilor frazeologice. Ne confruntăm în acest caz nu doar cu lipsa de unitate a terminologiei folosite, ci şi cu opinii diverse în ceea ce priveşte noţiunile de *expresie idiomatică* şi *idiomaticitate*.

Atât în dicţionare cât şi în lucrările de specialitate, sintagma *expresie idiomatică* este folosită în raport de echivalenţă cu foarte mulţi alţi termeni ori sintagme: *expresie frazeologică, locuţiune, locuţiune figurată, idiotism, idiomatism, izolare* etc. De asemenea, uneori sintagma *expresie idiomatică* este folosită în sens generic, fiind considerată hiperonim al noţiunilor de *locuţiune* şi *expresie*.

2. Idiomaticitatea interlingvistică şi idiomaticitatea intralingvistică

Pentru a înţelege ce înseamnă *expresie idiomatică*, trebuie mai întâi să vedem ce înseamnă *idiomaticitate.* Noţiunea de *idiomaticitate* a cunoscut, de-a lungul timpului două abordări: pe de o parte putem vorbi de idiomaticitate interlingvistică (sau bilingvă), iar pe de altă parte de idiomaticitate intralingvistică, o anumită formă sau structură dintr-o limbă putând fi considerată idiomatică prin compararea ei cu forme sau structuri asemănătoare din alte limbi şi, respectiv, din aceeaşi limbă (Casadei 1996: 27−28).

Termenii *idiomatic, idiomatism, idiotism* au fost folosiţi iniţial în accepţia interlingvistică, aceasta fiind şi cea mai apropiată de etimologia cuvântului: specific, propriu unei anumite limbi. Această viziune presupune compararea limbilor între ele pentru a determina nu atât ce au în comun ci mai degrabă ce le diferenţiază, ce au în plus unele faţă de celelalte. S-a ajuns, astfel, la concluzia că latura idiomatică a unei limbi este acea latură intraductibilă, care, fiind profund specifică, nu are corespondent într-o altă limbă. În realitate însă, opinia conform căreia limbile au, unele faţă de altele, un anumit caracter specific „pare să ţină mai mult de o anumită tradiţie decât de interpretarea unor date oferite de studiul comparativ al limbii" (Groza 1990: 145).

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, România.

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)

Pe de altă parte, sinonimia dintre *idiomatic, specific* şi *intraductibil* „porta facilmente a ritenere idiomatiche tutte le frasi di una lingua, o la lingua stessa (l'idioma appunto) nella sua totalità" (Casadei 1996: 28). Rezultă, deci, că sunt (sau pot fi) caracterizate de idiomaticitate nu doar îmbinările stabile de cuvinte – frazeologisme sau parimii – dar şi cuvinte aparte, chiar şi prepoziţii şi conjuncţii, precum şi anumite structuri morfo-sintactice[1]. Mai mult decât atât, o anumită unitate lingvistică sau o anumită structură gramaticală ar putea fi definită ca idiomatică în raport cu o limbă, dar neidiomatică în raport cu o alta. Rezultă, astfel, că aria de extindere a idiomaticităţii ar fi nu numai extrem de vastă, dar şi extrem de instabilă, iar limitele dintre expresiile idiomatice şi cele neidiomatice sunt greu de stabilit.

Deşi considerată învechită, abordarea interlingvistică nu a fost, însă, pe deplin abandonată. Sensul de 'specific unei limbi' al idiomaticităţii poate fi încă întâlnit în unele lucrări. Unii autori subliniază chiar importanţa abordării plurilingve şi atrag atenţia asupra pericolului de a cădea pradă ideii preconcepute că o anumită construcţie trebuie explicată doar în interiorul limbii căreia îi aparţine, în timp ce „in realtà non poche locuzioni si chiariscono solo ricollegandole in quel tessuto unitario che è la cultura europea" (Lurati 2002: 165).

În ultima vreme perspectiva intralingvistică câştigă tot mai mult teren. Totuşi, aceasta nu poate fi strict separată de abordarea interlingvistică: „le due accezioni in parte si sovrappongono, dato che la difficoltà di tradurre un'espressione in una L2 ne conferma di solito l'idiomaticità nella L1" (Casadei 1996: 27). Astfel, ele pot fi întâlnite împreună, completându-se una pe cealaltă, la mai mulţi autori. Idiomaticitatea intralingvistică a fost în general interpretată ca „eccezione, irregolarità e anomalia" (Casadei 1996: 28). Prin compararea îmbinărilor fixe de cuvinte cu îmbinările libere de cuvinte, s-a constatat că cele dintâi prezintă o serie de anomalii: la nivel lexical şi morfo-sintactic sunt caracterizate de fixitate, iar la nivel semantic de non-compoziţionalitate.

3. Conceptul de idiomaticitate în lumina literaturii consultate

Aproape toate definiţiile construcţiilor idiomatice menţionează caracterul non-compoziţional al sensului acestora: sensul idiomatic nu reprezintă suma sensurilor elementelor componente şi se opune aşadar sensului compoziţional, literal, propriu[2]. Casia Zaharia, de exemplu, consideră că idiomaticitatea este dată de faptul că „semnificaţia generală a idiomului nu corespunde sumei semnificaţiilor constituenţilor"[3] (Zaharia 2004: 106), şi este strâns legată de stabilitatea pe plan lexico-semantic (Zaharia 2004: 128-129).

Idiomaticitatea înţeleasă ca împletire a caracterului fix şi a caracterului non-compoziţional este întâlnită atât în lingvistica românească cât şi în cea italiană.

[1] Astfel, din perspectivă bilingvă româno-italiană ar rezulta, de exemplu, idiomatică folosirea unor prepoziţii în anumite construcţii: cf. *salire **sull'**autobus* şi *a urca **în** autobuz*.

[2] Întrucât în lingvistica românească această trăsătură a frazeologismelor este rar denumită într-un fel anume, vom adopta termenii *non-compoziţionalitate* şi *non-compoziţional*, construiţi după modelul termenilor *non-composizionalità* şi *non-composizionale* întâlniţi în lingvistica italiană.

[3] Conform autoarei, în definirea acestui concept, se apelează uneori, pe lângă non-compoziţionalitate, „şi la defectele transformaţionale ori la polisemie (idiomul trebuind să aibă o pereche literală)" (Zaharia 2004: 106).

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)

Michele De Gioia, de exemplu, consideră că „fissità sintattica e non-composizionalità sono le due facce della stessa medaglia" (De Gioia 2001: 33); interesant este faptul că, în viziunea lingvistului italian, idiomaticitatea poate fi recunoscută de către vorbitorul nativ în mod intuitiv: „definiamo come idiomatico quelle costruzioni di cui riconosciamo, anche intuitivamente, la fissità sintattica degli elementi, insieme con il carattere di non composizionalità" (Gioia 2001: 30−31).

Alţi lingvişti consideră, însă, că idiomaticitatea este un fenomen complex şi înseamnă mai mult decât împletirea celor două trăsături. Astfel, admiţând că „limitele dintre unităţile frazeologice idiomatice şi cele neidiomatice nu sunt întotdeauna uşor de stabilit", Theodor Hristea consideră că specificul expresiilor idiomatice constă într-un amestec de non-compoziţionalitate – „înţelesul lor nu poate fi dedus din suma părţilor componente" –, intraductibilitate (ce rezultă din specificitatea pentru o anumită limbă) – acestea sunt „expresii specifice unei anumite limbi" şi „au un înţeles figurat, care aparţine întregului grup frazeologic, imposibil de tradus «ad litteram» într-o altă limbă" – şi expresivitate deosebită – idiotismele sunt „de o rară expresivitate" (Hristea 1984: 143).

Şi Liviu Groza enumeră mai multe trăsături specifice expresiilor idiomatice: indestructibilitatea, non-compoziţionalitatea, intraductibilitatea şi caracterul specific (Groza 1990: 144). Autorul este, însă, conştient de relativitatea acestor criterii: „distincţia între expresiile idiomatice şi cele neidiomatice este foarte greu de făcut, deoarece şi în acest caz criteriile de clasificare pot fi oricând contrazise de realitatea lingvistică" (Groza 1990: 144).

Definiţia propusă de Gheorghe Colţun vizează doar latura semantică a îmbinării de cuvinte, caracterul idiomatic al acesteia fiind dat pe de o parte de transferul de sens, realizat prin procese semantice precum „*metaforizarea, metaforizarea repetată, metonimizarea, sinecdoca, abstractizarea sensurilor elementelor componente ş.a.*", iar pe de altă parte de unitatea de sens şi non-compoziţionalitatea construcţiei: „*caracterul semantic integral […] nu reiese din suma sensurilor elementelor componente*" (Colţun 2000: 20).

Tot semantica îmbinării de cuvinte stă la baza conceptului de idiomaticitate şi în viziunea lui Gheorghe Popa (Popa 2007: 89−90). Însă, în timp ce Gheorghe Colţun, eliminând locuţiunile din rândul frazeologismelor, consideră că „principiul de bază de determinare a frazeologismelor este caracterul lor idiomatic" (Colţun 2000: 20), Gheorghe Popa atribuie idiomaticitatea şi locuţiunilor.

4. Total sau parţial idiomatic?

Considerând idiomaticitatea trăsătura de bază a frazeologismelor [= expresiilor, n.n.][4], Gheorghe Colţun împarte inventarul frazeologic al limbii în *expresii idiomatice* – cele cu fuziune semantică totală: *a tăia frunză la câini*, *a se face mort în păpuşoi*, *a-şi aprinde paie în cap*, *a spăla putina*, *cheie de boltă*, *viţel de aur*, *zeamă de clopot*, *a rupe mâţa în două*, *îi curge untura pe nas*, *câţi iepuri în biserică* etc. – şi expresii frazeologice – cele cu fuziune semantică parţială – *a fugi de noroc*,

[4] Gheorghe Colţun, ca şi Gheorghe Popa, exclude locuţiunile din cadrul frazeologiei, şi consideră sinonime noţiunile de *frazeologism* şi *expresie*, preferând-o, însă, pe cea dintâi.

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)

a cădea de oboseală, *a vorbi fără ocolişuri*, *a face* (pe cineva) *om*, *amurgul vieţii*, *om de litere*, *harnic de mănâncă foc*, *(a fi) scump la râs*, *de dragă inimă*, *cât ai bate din palme* etc. (Colţun 2000: 30). Unitatea de măsură a acestei fuziuni este constituită de numărul de cuvinte care îşi păstrează, în interiorul expresiei, sensul de bază sau legătura cu acest sens: dacă nici un element constituent nu trimite la sensul cu care este întrebuinţat în afara expresiei, atunci avem de-a face cu o expresie idiomatică; dacă măcar un element păstrează legătura cu sensul iniţial, atunci avem de-a face cu o expresie frazeologică.

O clasificare asemănătoare întâlnim şi la Casia Zaharia. Aceasta împarte expresiile în *expresii total idiomatice*, în care elementele componente îşi pierd sensul propriu, dând naştere împreună unui sens nou, figurat – *a sări din cadru* –, şi *expresii parţial idiomatice*, în care cel puţin un element component este folosit cu sensul propriu – *a arunca pe piaţă* (Zaharia 2004: 127−128).

Clasificările lui Gheorghe Colţun şi ale Casiei Zaharia se suprapun, în mare măsură, şi peste distincţia între expresii şi locuţiuni (expresive) propusă de Cristinel Munteanu (Munteanu 2007: 110−115). Expresiile sunt acele frazeologisme al căror înţeles global nu are nici o legătură cu semnificaţiile elementelor constituente, care, în urma unui transfer semantic de tip metaforic, ajută, toate, la formarea imaginii: *a tăia frunză la câini*, *a spăla putina*, *a da ortul popii*, *a-şi arăta arama*, *a trage mâţa de coadă*, *a bate apa în piuă*, *a căuta nod în papură* etc. Locuţiunile, pe de altă parte, sunt formate din cuvinte care mai păstrează legături de sens cu semnificaţia globală a construcţiei, şi care sunt supuse, parţial (mai exact cu excepţia verbului), unui transfer semantic de tip metonimic: *a da năvală*, *a se da de-a rostogolul*, *a băga în boală*, *a-i sta* (cuiva) *ceasul*, *a închide ochii* etc.

Analizând distincţiile de mai sus observăm că, în ciuda terminologiei diferite, ele se referă la aceeaşi realitate, desemnând cele două categorii principale de frazeologisme. Astfel, *expresie idiomatică*, *expresie total idiomatică* şi respectiv *expresie* se referă la aceeaşi realitate lingvistică, în timp ce *expresie frazeologică*, *expresie parţial idiomatică* şi *locuţiune* (*expresivă*) desemnează, la rândul lor, unul şi acelaşi lucru.

Constatăm, deci, că problema separării locuţiunilor de expresii, pe de o parte, şi problema separării expresiilor de expresii idiomatice, pe de altă parte, sunt, de fapt, o singură problemă. Indiferent cum le numim, avem de-a face, în principiu, cu două mari clase de frazeologisme.

Distincţiile făcute de cei trei cercetători, realizate toate după modelul total vs. parţial, constituie, de fapt, gradaţii ale aceluiaşi concept: idiomaticitatea. Varii autori străini au observat faptul că „l'idiomaticità è una qualità scalare" (Cacciari 1989: 423) şi că există diferite grade de idiomatizare.

Această abordare ne ajută să distingem între expresiile idiomatice „pure", aflate la cel mai înalt nivel de idiomaticitate, şi construcţiile „semi" idiomatice, aflate pe o treaptă inferioară. Abordarea scalară a idiomaticităţii explică, de asemenea, cele două accepţii ale noţiunii de *expresie idiomatică* în literatura de specialitate: expresiile idiomatice în sens larg, care includ toate construcţiile mai mult sau mai puţin idiomatice, şi expresii idiomatice în sens restrâns, care se referă la acele construcţii aflate la cel mai înalt grad de idiomaticitate.

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)

Idiomaticitatea caracterizează, aşadar, în măsură diferită, unităţile frazeologice. Aceasta este acea însuşire care se manifestă la nivel semantic şi care este condiţionată de unitatea de sens a îmbinării de cuvinte – de exprimarea de către aceasta a unei singure noţiuni, de acea posibilitate, reală sau potenţială, de a înlocui respectiva îmbinare cu un singur cuvânt.

Caracterul idiomatic ţine, deci, de dimensiunea semantică a frazeologismelor, dimensiunea cea mai importantă având în vedere că stă la baza constituirii acestora: fără unitate de sens nu am putea vorbi de îmbinare stabilă de cuvinte, ci am avea de-a face cu simple îmbinări libere. Analizând frazeologismele din punct de vedere semantic trebuie să avem în vedere trei aspecte esenţiale: compoziţionalitatea sensului, coeziunea semantică şi transferul semantic. Compoziţionalitatea se referă la relaţia dintre sensul constituenţilor unui frazeologism şi sensul întregului, coeziunea semantică reflectă gradul de sudură, de contopire a sensului elementelor componente într-un întreg, în timp ce transferul semantic reflectă măsura în care sensul cuvintelor componente s-a modificat în interiorul frazeologismului. Aşa cum se poate observa, cele trei noţiuni nu sunt antagonice, nu se exclud, ci rezultă una din cealaltă, se completează una pe alta, formând împreună idiomaticitatea.

Considerăm, aşadar, că idiomaticitatea derivă din structura semantică unitară a frazeologismului şi rezultă în urma împletirii acestor trei componente. Celelalte dimensiuni ce au fost atribuite idiomaticităţii nu sunt altceva decât consecinţe ale acesteia – aşa cum este cazul intraductibilităţii literale şi a fixităţii din punct de vedere lexical şi gramatical – sau variante subiective, intuitive ale caracterului idiomatic – cazul caracterului expresiv.

Aşa cum am spus deja, idiomaticitatea este o noţiune scalară, şi, drept urmare, pentru plasarea unui frazeologism pe una din „treptele" acesteia trebuie să identificăm ponderea fiecăruia din cele trei componente idiomatice. Acestea diferă, însă, destul de mult ca intensitate de la un frazeologism la altul. Putem, totuşi, distinge două trepte esenţiale ale scării virtuale a idiomaticităţii, care corespund, în linii mari, celor două mari categorii de frazeologisme, numite de obicei expresii şi locuţiuni.

Gradul maxim de idiomaticitate este atins de expresiile idiomatice[5], care sunt caracterizate de un sens total non-compoziţional, de un grad înalt de fuziune semantică şi de modificarea evidentă a sensului iniţial al tuturor elementelor componente. Pe o treaptă inferioară se situează locuţiunile expresive/ expresiile frazeologice, al căror sens este unul parţial compoziţional, gradul de contopire pe plan semantic este mai mic şi doar o parte a elementelor este supusă transferului semantic.

Nu toate îmbinările stabile de cuvinte sunt idiomatice. Pentru a putea fi considerată idiomatică, nu este suficient ca o îmbinare de cuvinte să aibă sens unitar, formă fixă şi să fie consacrată de uz; aceasta trebuie să răspundă tuturor celor trei cerinţe ale idiomaticităţii. De exemplu, nu sunt idiomatice sintagmele stabile (terminologice sau nu) – *acid hialuronic, cordon ombilical, reactor nuclear*; *gumă*

[5] Folosim *expresie idiomatică* în accepţia intralingvistică a idiomaticităţii, şi în sens restrâns – cu referire la acele frazeologisme „total idiomatice" –, preferând sintagmele *construcţii idiomatice* sau *frazeologisme idiomatice* pentru a face referire la toate îmbinările de cuvinte caracterizate, într-o măsură mai mare sau mai mică, de idiomaticitate.

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)

de mestecat, jurnal de bord, trafic de influenţă – deoarece sensul lor este de obicei perfect compoziţional iar elementele lor componente nu sunt supuse nici unui proces de „alterare” semantică. Acelaşi lucru este valabil şi pentru locuţiunile ce servesc ca instrumente gramaticale – locuţiunile prepoziţionale şi cele conjuncţionale.

5. Expresiile idiomatice – definire şi limite

Aflate pe treapta cea mai înaltă a idiomaticităţii, expresiile idiomatice sunt caracterizate de o pierdere totală a identităţii iniţiale a elementelor componente şi de re-dobândirea de către acestea din urmă, împreună, a unei noi identităţi. Această schimbare radicală de conţinut nu poate fi decât rezultatul tropului prin excelenţă, metafora:

> legătura *metaforelor* cu *expresiile idiomatice* se impune de la sine prin faptul că ele au aceeaşi funcţie stilistică, expresivitatea, iar din punct de vedere logic, prin faptul că atât unele cât şi celelalte reprezintă un anumit sens (figurat) (Dumistrăcel 2011: 97).

Deşi frazeologismele metaforice s-au bucurat de mult mai puţină atenţie din partea lingviştilor comparativ cu termenii metaforici, legătura dintre metafore şi expresii idiomatice a fost analizată acum mai bine de trei decenii de reputatul lingvist ieşean Stelian Dumistrăcel. În lucrarea sa, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*[6], autorul identifică o serie de asemănări între „metaforele-cuvinte” şi „metaforele-expresii idiomatice”, asemănări ce ţin în special de modul de apariţie, de evoluţie şi de funcţionare al acestui trop: a) trecerea „de la sensul de bază, propriu, la sensul figurat, prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă”; b) trecerea din zona expresivităţii în zona comunicării; c) intervenţia accidentală asupra formei prin fenomenul de „etimologie populară”; d) existenţa, în plan onomasiologic, a mai multor metafore pentru a desemna aceeaşi noţiune („sinonimia expresivă”); e) posibilitatea explicării prin „etimologie multiplă” a cuvintelor metaforice şi a sintagmelor metaforice împrumutate (Dumistrăcel 2011: 97−98). De asemenea, în analiza relaţiei dintre expresiile idiomatice şi metafore, cercetătorul ieşean are în vedere şi împrejurările în care apare funcţia expresivă a acestora: în timp ce expresiile idiomatice imaginare se nasc ca metafore, expresiile idiomatice cópii ale realităţii au iniţial o funcţie obiectivă de comunicare, din care, ulterior, se dezvoltă, prin metaforizare, valoarea expresivă (Dumistrăcel 2011: 105−107).

La baza expresiei idiomatice stă, aşadar, un proces de metaforizare, o „deviere” de la sensul propriu, literal al îmbinării de cuvinte, la un sens figurat, pe baza unui raport de asemănare. Identificarea semanticii metaforice a expresiei idiomatice nu este, însă, o misiune tocmai uşoară, şi asta din mai multe motive. Pe de o parte, chiar la nivel teoretic, separarea netă a figurilor retorice unele de celelalte este o operaţiune extrem de delicată. Pe de altă parte, studiile de retorică vizează în general analiza încărcăturii metaforice (sau de altă natură) a cuvintelor, şi mai puţin analiza tropilor ce stau la baza îmbinărilor de cuvinte.

[6] Prima ediţie a lucrării a apărut în anul 1980 (Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică), ediţia a doua, îmbogăţită cu un „supliment de analiză din perspectivă pragmatică”, fiind publicată recent, în 2011 (Iaşi, Casa Editorială Demiurg).

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)

Mai mult decât atât, aşa cum remarca Federica Casadei, în analiza structurii retorice a multor îmbinări de cuvinte ne confruntăm fie cu problema cumulului de tropi, fie cu problema unui „slittamento di dominio" − 'alunecare de domeniu' − (Casadei 1996: 97-98).

Cumulul de tropi este dat de prezenţa simultană a mai multor figuri retorice în cadrul aceleaşi expresii, metafora putând coexista cu metonimia ori sinecdoca sau chiar cu o serie de „valori adăugate" precum antifraza, ironia sau eufemismul; lingvista italiană oferă şi câteva exemple de expresii idiomatice caracterizate de cumul de tropi: în *avere il cuore duro*, *cuore* este metonimie (de tipul recipient pentru conţinut) iar *duro* este folosit metaforic cu sensul de 'insensibil'[7] (Casadei 1996: 98).

Cealaltă problemă, „alunecarea de domeniu", face ca o anumită expresie idiomatică să răspundă simultan caracteristicilor mai multor figuri de stil, datorită faptului că aceasta a „alunecat" de la un câmp semantic la altul; pentru a exemplifica acest aspect Federica Casadei are în vedere construcţii precum *deporre le armi* sau *alzare bandiera bianca* care s-au născut ca metonimii, însemnând, în contextul unui conflict armat, 'a se preda', dar care sunt folosite acum şi în contexte non belice, căpătând astfel valoare metaforică (Casadei 1996). Acest aspect a fost analizat, în alţi termeni, în lingvistica românească încă din 1980, de către cercetătorul ieşean Stelian Dumistrăcel, care prezintă trecerea în limba comună a unor expresii aparţinând iniţial unui anumit mediu socioprofesional: vorbind despre expresiile idiomatice „cópii ale realităţii", lingvistul analizează o serie de construcţii tehnice născute în limbajul diferitelor profesii sau meserii (limbajul agricultorilor, al păstorilor, al pescarilor, al morarilor, al fierarilor, al croitorilor, al negustorilor etc.), construcţii folosite mai întâi cu sensul propriu şi care au căpătat ulterior o accepţie figurată, formată în baza unui raport de analogie, devenind, astfel, expresii de întrebuinţare generală (Dumistrăcel 2011: 109, 139−165).

Expresia idiomatică ia, deci, naştere în urma unui proces de metaforizare; acest proces trebuie însă să „afecteze" toate elementele componente. Altfel spus, nu este suficient ca doar unul sau câteva elemente componente să fie folosite cu sens figurat, ci toate trebuie să fie supuse transferului semantic, pentru a da naştere împreună unui sens nou, unitar, care nu are nici o legătură cu sensul elementelor componente. Prin urmare, nu intră în categoria expresiilor idiomatice acele frazeologisme în care măcar un constituent este folosit cu sensul său obişnuit, aşa cum se întâmplă în construcţiile *noapte albă ~ notte bianca*, *şoarece de bibliotecă ~ topo di biblioteca*, *putred de bogat ~ ricco sfondato*, *îndrăgostit lulea ~ innamorato cotto*, *a se teme şi de umbra sa ~ avere paura di una mosca*, *a uita de la mână până la gură ~ dimenticare dal naso alla bocca*.

De asemenea, nu sunt expresii idiomatice (în sens restrâns) nici acele frazeologisme care au la bază o comparaţie, deoarece acest trop, deşi înrudit cu metafora, nu presupune un transfer semantic, ci doar apropierea a doi termeni pe baza unui raport de analogie. Comparaţia este, deci, mult mai concretă, şi cuprinde

[7] Trebuie menţionat faptul că Federica Casadei foloseşte noţiunea de *expresie idiomatică* în sens larg, aceasta incluzând toate construcţiile mai mult sau mai puţin idiomatice. De asemenea, lingvista italiană are în vedere în studiul său doar construcţiile idiomatice verbale.

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)

atât termenul propriu – termenul comparat – cât şi pe cel figurat – termenul comparant: *lung ca o zi de post ~ lungo come una quaresima, negru ca funiginea/pana corbului ~ nero come la pece, a plânge ca o mireasă ~ piangere come un vitello, a vorbi ca din carte ~ parlare come un libro stampato*. Există, însă, şi cazuri când elementul comparat este folosit la rândul său cu sens figurat, fapt ce dă frazeologismului respectiv statut de expresie idiomatică: *a se mânca ca câinii* 'a se duşmăni', *a se îneca ca ţiganul la mal* 'a suferi un eşec în ultimul moment', *a se zbate ca peştele pe uscat* 'a face eforturi disperate şi zadarnice', *a da ca câinele prin băţ* 'a fi foarte îndrăzneţ, obraznic', *cantare come un canarino* 'a mărturisi, a spiona' (lit. 'a cânta ca un canar'), *accendersi come un fiammifero* 'a se entusiasma/mânia foarte uşor' (lit. 'a se aprinde ca un chibrit'), *spremere* (qualcuno) *come un limone* 'a exploata' (lit. 'a stoarce ca pe o lămâie'), *pungere come una vespa* 'a fi răutăcios' (lit. 'a înţepa ca o viespe').

Asemenea metaforei, şi metonimia[8] presupune un transfer de sens, esenţial în cazul expresiilor idiomatice. Cu toate acestea, metonimia are la bază o relaţie de contiguitate logică – spaţială, temporală sau cauzală –, transferul semantic fiind deci unul „superficial"; aşadar, elementele constituente ale frazeologismelor metonimice[9] nu sunt golite în totalitate de sens, între semnificaţia acestora şi înţelesul global al construcţiei existând o serie de legături. Nu sunt, deci, expresii idiomatice construcţii precum: *a închide ochii ~ chiudere gli occhi* 'a muri', *a se duce/intra la mănăstire ~ entrare/chiudersi in convento* 'a se călugări', *a-şi face bagajele ~ fare le valigie* 'a pleca', *a pune negru pe alb ~ mettere nero su bianco* 'a scrie', *a cădea la pat ~ mettersi a letto* 'a se îmbolnăvi', *a-şi pune pirostriile ~ prendere lo anello* 'a se căsători', *a (se) urca/sui pe tron ~ salire/ascendere al trono* 'a ocupa domnia, a fi încoronat ca monarh'.

Există, însă, şi cazuri când frazeologisme născute ca metonimii şi-au extins în timp aria semantică, căpătând, pe lângă sensul metonimic, şi un sens metaforic. Acestea au devenit practic polisemantice, având dublu statut: sunt locuţiuni atunci când sunt folosite cu sensul metonimic (sens 1), şi expresii atunci când sensul actualizat în context este cel metaforic (sens 2): *a semna în alb ~ firmare in bianco* '1. a iscăli un act înainte de a fi completat; 2. a acorda cuiva încredere deplină', *a ridica ancora ~ levare l'ancora* '1. a pleca cu vasul dintr-un port; 2. a pleca la drum', *fare fagotto* (lit. 'a-şi face pachetul') '1. a pleca; 2. a muri', *girare sui tacchi/calcagna* (lit. 'a se învârti pe tocuri/călcâie') '1. a pleca; 2. a se răzgândi', *a-i ieşi* (cuiva) *sufletul* '1. a muri; 2. a munci din greu', *a-i sta* (cuiva ceva) *în gât* ' 1. a nu putea înghiţi; 2. a nu putea suferi ceva sau pe cineva'. Trebuie menţionat faptul că, pentru ca un frazeologism metonimic să devină expresie idiomatică, sensul metaforic al acestuia trebuie să fie supus unui proces de lexicalizare, trebuie deci să se impună în uz ca atare. Astfel, nu pot fi considerate expresii idiomatice acele cazuri de metonimii care sunt folosite doar ocazional metaforic.

[8] În cadrul metonimiilor includem şi sinecdocele întrucât acestea sunt de obicei considerate a fi forme particulare de metonimie.

[9] Ne referim aici doar la acele construcţii total metonimice, şi nu la cazurile în care doar un element al îmbinării de cuvinte este folosit metonimic, celelalte având sens propriu.

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)

6. Consideraţii concluzive

Analizând modul în care expresia idiomatică este definită în literatura de specialitate, observăm că idiomaticitatea ar rezulta în urma unui amestec destul de nedefinit a mai multor „ingrediente": specificitate, intraductibilitate, fixitate, unitate semantică, expresivitate, non-compoziţionalitate, transfer de sens. Mai mult decât atât, caracterul idiomatic pare să caracterizeze nu doar construcţiile idiomatice ci şi unele îmbinări considerate de obicei ne-idiomatice. Acest lucru se explică prin faptul că *idiomaticitatea* este o noţiune scalară, ce caracterizează într-o măsură mai mare sau mai mică unităţile frazeologice.

Putem spune despre expresiile idiomatice că sunt acele îmbinări stabile de cuvinte total idiomatice şi profund metaforice: astfel, transferul semantic are loc la nivelul tuturor elementelor componente, contopirea semantică a acestora este maximă, iar sensul construcţiei este unul total non-compoziţional. Definind în acest fel expresiile idiomatice trebuie să eliminăm din rândul acestora comparaţiile, metonimiile şi construcţiile parţial metaforice; cu toate acestea, lista lor rămâne deosebit de cuprinzătoare.

Bibliografie

Cacciari 1989: Cristina Cacciari, *La comprensione delle espressioni idiomatiche. Il rapporto fra significato letterale e significato idiomatico*, în „Giornale italiano di psicologia", vol. XVI, p. 413−437.

Casadei 1996: Federica Casadei, *Metafore ed espressioni idiomatiche: uno studio semantico sull'italiano*, Roma, Bulzoni.

Colţun 2000: Gheorghe Colţun, *Frazeologia limbii române*, Chişinău, Editura ARC.

De Gioia 2001: Michele De Gioia, *Avverbi idiomatici dell'italiano: analisi lessico-grammaticale*, prefazione di Maurice Gross, Torino, L'Harmattan Italia.

Dumistrăcel 2011: Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, ediţia a doua, cu un „Supliment de analiză din perspectivă pragmatică", Iaşi, Casa Editorială Demiurg Plus.

Groza 1990: Liviu Groza, *Despre locuţiuni şi expresii*, în „Limbă şi literatură", vol. II, p. 139−145.

Hristea 1984: Theodor Hristea, *Introducere în studiul frazeologiei*, în Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, ediţia a III-a, Bucureşti, Editura Albatros, p. 134−160.

Lurati 2002: Ottavio Lurati, *Per modo di dire...: storia della lingua e antropologia nelle locuzioni italiane ed europee*, Bologna, CLUEB.

Munteanu 2007: Cristinel Munteanu, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Piteşti, Editura Independenţa Economică.

Popa 2007: Gheorghe Popa, *Locuţiunile în sistemul unităţilor nominative ale limbii române*, redactor ştiinţific: acad. Silviu Berejan, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Zaharia 2004: Casia Zaharia, *Expresiile idiomatice în procesul comunicării. Abordare contrastivă pe terenul limbilor română şi germană*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)

Idiomaticity and Pure Idioms in Italian and Romanian

As a new linguistic field, phraseology still has to clarify important aspects such as the distinction between the different types of phraseological units, amongst which the pure idioms. In order to find out what a pure idiom is, I tried first to identify what the concept of *idiomaticity* refers to. After analysing the two types of idiomaticity (interlinguistic and intralinguistic idiomaticity) I reached the conclusion that even though different linguists define this concept in different ways, they all mention at least some of the following features: specificity, untranslatability, fixity, semantic unity, expressiveness, non-compositionality, semantic transfer. In my opinion, idiomaticity refers to the semantic dimension of phraseological units, and consists of three main aspects: non-compositionality of meaning, semantic fusion and semantic transfer. Since these aspects can have different degrees of intensity in different idioms, idiomaticity turns out to be a scalary concept: the maximum degree of idiomaticity is reached by pure idioms, which are the result of a metaphorical process and are characterized by a totally non-compositional meaning, a higher degree of semantic fusion and a significant change of the initial meaning of all their constituents.

BDD-A1063 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 11:48:23 UTC)